

Леся СВІРЩУК,
м. Дрогобич

ХРИСТИЯНСЬКЕ ВЧЕННЯ ДМИТРА ТУПТАЛА

Стаття присвячена постаті відомого українського діяча барокової доби Дмитра Туптала. У дослідженні синтезовано праці про морально-етичні імперативи митрополита, проаналізовано ряд творів зі збірки «Лік духовний».

Ключові слова: Дмитро Туптало, етика, мораль, проповідь, християнство.

Svirshchuk Lesya. The Christian Doctrine of Dmytro Tuptalo. The article concerns the figure of a well-known Ukrainian Baroque scholar Dmytro Tuptalo. The research synthesizes the mental and ethical imperatives of the Metropolitan. His works from collection «Spiritual Healing» are analysed.

Key words: Dmytro Tuptalo, ethics, moral, sermon, Christianity.

Свірищук Леся. Християнское учение Дмитрия Туптало. Стаття посвящена личности известного украинского деятеля эпохи барокко Дмитрия Туптало. В исследовании синтезированы труды о морально-этических императивах митрополита, проанализирован ряд произведений из сборника «Лик духовный».

Ключевые слова: Дмитрий Туптало, этика, мораль, проповедь, христианство.

Постановка проблеми. Дмитро Туптало – чернець-подвижник, людина енциклопедичних знань, талановитий проповідник, письменник, автор і укладач однієї із найпопулярніших книг для церковного і сімейного читання «Четьїх Міней». Він належить до тих людей, чия роль у вітчизняній культурній традиції годі переоцінити. У світі, як твердить архієпископ Харківський і Полтавський Ігор (Ісиченко), Туптала знають краще, ніж Шевченка. Проте в Україні доробок святителя тривалий час залишався об'єктом зацікавлення лише невеликого кола фахівців. Ситуація почала змінюватися, коли у видавництві «Свічадо» з'явилися томи Тупталових «Четьїх Міней» у перекладі сучасною українською мовою, що пожвавило цікавість до постаті святого Дмитрія Ростовського. Відтак у Львові відбулася наукова конференція, присвячена цій визначній особистості, а нещодавно світ побачив збірник наукових статей «Дмитро Туптало в світі українського бароко».

© Свірищук Л. Християнське вчення Дмитра Туптала

Однак є багато аспектів його творчості, які варті уваги науковців і чекають на свого дослідника.

Аналіз досліджень. У різний час Дмитрові Тупталу свої дослідження присвятили: Ігор Ісіченко, Валентина Соболев, Валерій Шевчук. За останні роки творча спадщина Дмитра Туптала стала предметом наукових зацікавлень таких дослідників: Оксани Білоус, Романа Голика, Богдани Криси, Тараса Шманька та інших. Питання етики та моралі у творах святителя досліджували В. Нічик, о. Т. Коберинко, С. Йосипенко.

Мета статті – синтезувати думки дослідників про морально-етичні імперативи Дмитра Туптала, окреслити християнські настанови, викладені у збірці «Лік духовний».

Виклад основного матеріалу. Дмитро Туптало – типовий представник барокової доби. Його філософські погляди поєднали в собі елементи середньовічної патристики, схоластики й новітньої філософії (Ренесансу, Реформації, раннього Просвітництва). Сфера філософських інтересів святителя – етична та антропологічна проблематика з переважною увагою до розв'язання завдань практичної етики. У своєму вченні про людину Митрополит Ростовський виходить із традиційної для української думки концепції двонатурності людини – її поділу на внутрішню та зовнішню. Можливість подолання цієї подвійності мислитель пов'язує із самопізнанням, з проникненням людини у свою, закладену в неї Богом, сутність, що в свою чергу передбачає процес єднання людини з Богом – переображення, обоження, яке Дмитро Туптало розуміє не в гностичному, а в етичному сенсі, тобто через активну суспільну діяльність, що усвідомлюється як наслідування Христа в земному житті. У системі моральних цінностей виокремлює любов, яку розуміє як принцип діяльності, що визначає ставлення людини до Бога та інших людей і уможливорює порятунок суб'єкта дії. Християнську етику розглядав як підґрунтя суспільної моралі; церкву вважав формою містичного єднання людей із суспільною інституцією, покликаною через священників здійснювати моральний суд і забезпечувати належний освітній рівень суспільства. Запропонував просвітницьку концепцію державного управління, згідно з якою державою керує освічений монарх, який послуговується принципами християнської моралі.

Отець Тарас Коберинко зауважує, що джерельна база дослідження історії української моралі XVII ст. є доволі специфічною, позаяк спеціальних трактатів, присвячених етиці, на той час ще не існувало. Навчальні курси етики, що читалися в Києво-Могилянській академії,

відомі лише з кінця XVII – першої половини XVIII ст. Моральне вчення розвивалося не у філософській, а в богословській течії та церковно-проповідницьтві. Тому, спираючись на проповіді та інші богословські твори Дмитра Туптала, можна простежити розвиток української моральної думки XVII ст. Проповідницька діяльність митрополита пов'язана з цілою добою оригінального українського «казнодійства», у якому прагнулось зберегти кращі національно-релігійні традиції слів, повчань, казань ще зі староруської доби. Хоч проповіді Туптала характеризувались тогочасною класично-схоластичною структурою (вступ, основна частина, закінчення), проте він прагнув зберегти і розвинути в Україні цю традицію і мистецтво як важливу форму утвердження християнства, живого спілкування, виховання і освіти. Проповіді Туптала стали гідним продовженням слів-проповідей Іларіона, Теодозія Печерського, Якова Мниха, Кліма Смолятича, Кирила Турівського – засновників української духовної традиції. Вони були цінним барометром духовно-культурного розвитку українського суспільства [3, 51]. Адже саме християнське повчання Туптала проходить у контексті літургійної проповіді: слова і таїнства, які, згідно з отцями, є головним джерелом і початком всього християнського життя. У листі до Стефана Яворського Туптало пише: «...бажав би певні корисні повчання писати, щоб читача моральності навчити». Подібне читаємо в листі до Полікарпова: «Намір наш не стільки в історіях заглиблюватись, скільки в мораліях повчання, а історії, що в Біблії, лише коротко замість теми викладаю, і від них, як від джерела струмки, моралії виводжу». Саме зі слова Божого, а не з роздумів над природною етикою, зроджуються зразки поведінки. Бути християнином, жити як християнин – в цьому сенсі слідує моральні повчання святителя, який не був «моралістом» у сучасному, схоластичному сенсі цього слова, адже в тих віках не існувало ще морального богослов'я. Він – проповідник, який живе так, як вчить [4, 36]. На його думку, «Слово без взірця добродесного життя не є дієвим, дієвішим, – каже він, – є голос діла, ніж голос слова» (Д. Туптало «Алфавіт духовний»). Тому для Туптала моральним правилом є, щоб «наставник сам те чинив, чого інших навчає». Цитуючи слова апостола Павла «стань взірцем для віруючих», він повчає, аби християнин вдосконалювався у Христовій любові, щоб і без слів сам його приклад був наукою, дієвішою за слова, бо правилом життя для християнина є наслідування Христа в його людській подобі, згідно з покликанням кожного. Митрополит сповідує всупереч найжорсткішим випробуванням долі високу мораль духу, слова і діла та осуджує тих, що «глаголять мудро, а живуть бездумно, вчать добре, а живуть – зле».

У його повчаннях відгомоном проходить старе латинське прислів'я: «Verba docet, exempla trahunt». У творі «Мудрі поради батькам» святий зауважує: «Як батьки виховують дитину змалку, якому навчають її способу життя (...), в тому вона і залишиться на все життя. Ось чому з дитинства треба навчати добрим звичаям і ласкою і строгістю». Християнство представляється ним не як нова доктрина, але як стиль життя, який потрібно прийняти.

Характерною рисою релігійних повчань святого Димитрія є їх закоріненість у текстах Святого Письма, яке було головним джерелом вираження християнського морального вчення. Про це свідчить велика кількість цитат, досконало вплетених у текст проповідей, повчань чи житій святих. Це святоотцівська «методологія», яка в Слові Божому не шукала нормативних текстів, законів, заборон, в яких би авторитарно виражалась Божа воля. В очах отців Святе Письмо – це книга життя, тому одним із способів відчитання біблійного тексту, окрім дослівного і переносного, є й моральне. Саме так і навчав святий, актуалізуючи Святе Письмо в життя і в поведінку християн. Приводив до пізнання Божих істин та заохочував до переміни життя тих, котрі увірували [3, 52].

Уподібненість до Христа – одна з улюблених тем українських проповідників, зокрема Димитрія Ростовського. Ця ідея передбачала наслідування віруючими Ісуса Христа, «взоровання» на Спасителя, як на моральний ідеал для доброго християнина. Ця традиція наслідування Христа віруючим у земному житті сягає новозавітніх часів раннього християнства. Зокрема, про це говорить апостол Павло (Еф. 5, 1; Сол. 1, 6). Згодом ця ідея набула розвитку в аскетичній традиції, а пізніше – у моральному богослов'ї. Для Туптала Христос є взором життя і поведінки християнина, а наслідування Його (уподібнення) – основою морального вдосконалення людини та суспільства. Наслідування Христа є моральним обов'язком усіх, без винятку, християн, незалежно від їх стану та статків [3, 53]. «Могут ся от Христа учить рицери, гетьмани, полковники і всі люди», – говорить Туптало в одній зі своїх проповідей.

У творі «Роздуми над образом і подобою Божою в людині» святий розглядає християнську досконалість у контексті чеснотливого і благочинного життя. «Якщо Божа досконалість є зразком і причиною людської досконалості, – говорить він, – то можна сказати, що останнє і є подобою Божою» [6, 91]. Сенс людського буття вбачається в досягненні уподібнення до Бога. У полеміці зі старообрядцями святий навчає, що образ і подоба існують не в тілі, але в душі. «Душа, буду-

чи єдиною, володіє потрійною властивістю, за образом святої Тройці, пам'ять – Бог Отець; розум – Бог Син; прояв волі – Бог Дух Святий» [6, 92]. Розрізняючи образ і подобу, Дмитрій стверджує: «Подібність полягає в наслідуванні Божої досконалості, це подібність «кріпостою, благістю, незлобністю. Образ же є і в душі невіруючої людини, але подібність знаходимо лише в добродетельному християнинові. І коли християнин звершує смертний гріх, то він втрачає подобу а не образ» [6, 93]. Згідно з Дмитром Тупталом, особливо людина уподібнюється до Бога в ділах милосердя, любові і співстраждання. Така уподібненість до Бога має свої ступені: благочестивий мирянин «подібний до Бога», монах зветься «преподобний», а Матір Божа у всіх людей «Преподобніша» [3, 53].

«Святість, – говорить митрополит, – виявляється не в зовнішніх виявах побожності або самобичування, але в істинній любові до Бога і ближнього». Усвідомлення християнства як релігії любові і милосердя й втілення духу його в повсякденному бутті – один із мотивів проповідництва Туптала. Турбота про слабких і убогих, допомога потребуючим, підтримка тих, що у скорботах перебувають, – вираз подвигу жертвовного служіння любові. Любов і милосердя, смиренномудреність і терпеливість – ось ті головні якості, що утворюють зміст розуміння святості в моральній свідомості Київської Церкви. Цим Туптало надає особливої риси моральної добродетельності, вищою метою якої є благо ближнього. У своїй сукупності все це спрямовано до здійснення життя, що надихається любов'ю до ближнього, а через нього – до Бога. Християнська любов, як навчає святий, не опирається на самих філантропних раціях, але базується на головному онтологічному факті, що сам Бог – Любов, яку явив Єдинородний Син, Ісус Христос. Євангельський вислів: «Усе, що ви зробили одному з моїх братів найменших, – ви мені зробили» (Мт. 25, 40) дає нову і глибшу мотивацію християнській любові: заради Христа бачити Його в кожному. Християнська добродетельність в любові має звершуватись заради Христа. «Ти кланяєшся Христові і б'єш Христа, тому що озлоблюєш і мучиш свого ближнього, гвалтуєш його і грабуєш, однімаєш у нього неправедно набуток; ти молишся Христові й плюєш Йому в обличчя, випускаєш з вуст лихі слова, докоряючи і засуджуючи свого ближнього [3, 53].

Говорячи про чесноту милосердя, як одну із найважливіших християнських чеснот, проповідник закликав, пам'ятаючи діла Христові, допомагаючи бідним, хворим, нужденним «через вчинки милосердя, чинячи ялмужни, хто чрез погоржине світа, багатств і слави его,

кто чрез уставичніе молитви, кто чрез живот Богомисленний, Учительський, Мученичій, Девическій». Милосердна людина має відвідувати та піклуватися про хворих: «Межи іншими цнотами милосердіє в себе замикаючими, і сею положил, аби ся не ленія людей хорих належати і їх ратувати». Адже сам «Христос посещая хорих». Піклуватись потрібно не лише про хворих, близьких приятелів, а навіть про слуг. «Взруючись» на Христа, «краснейшого добротою паче всіх синів человеческих», віруючі повинні самі робити добрі справи. Чесноту милосердя святий ставить навіть вище від справедливості, яка стає головною етичною поставою християнина [3, 54].

Хоч святий закликає до збереження всіх чеснот, але особливо наголошує на тих, які можна назвати «чеснотами Агнця», а саме: незлобність, смирення і терпіння [3, 54]. Вони характерні для київського благочестя, яке, за словами о. прот. І. Гаваня, має своє джерело в культурі «кенотичного» Христа. Саме у світлі «кенотичності» стають зрозумілі слова Пастиря: «Воістину гірка ця чаша терпіння, проте цілюща... Чаша скорбот і бід, яку, за Божим допустом, наповнюють нам недруги наші і велять нам її пити – гірка, але якщо ми її вип'ємо заради любові до Бога, терпеливо і люблячи ворогів наших, то вона перетвориться для нас у вічну солодкість і принесе душам нашим вічне благо» (Повчання друге, у 19 неділю).

«Кеноза» Христа, виявлена в страстях, займає особливе місце у писаннях Туптала. Тема «страстей Христових» була досить популярною у XVII ст. серед українських проповідників, і не лише у Туптала. Подібно навчає ще один український казnodій, Антоній Радивилівський, котрий говорить, що вірні, аби досягти Царства Небесного, мають постійно пам'ятати про Христові страждання, позаяк за допомогою цього християнин уникає земних спокус та робить богоугодну справу: «Ми мисли наши от земних аффектов або пожадливостей оттявши, яко подноги под Крест Христов постелимо, проминаючи о его невинне для нас поднятих муках. Бо немали лепшого і приємнішого Христови услуг показане, яко уставичне мислити о страстях его» [6, 88].

Тематика страстей Христа набуває поширення в західній духовній літературі в XIII ст., але, як бачимо, має вона своє місце і в українській благочесності та богословській думці. Для святих роздуми над страстями Христовими є виявом любові до стражденного Христа [3, 52]. «Подивімось, – говорить він, – у п'яти ран Господніх любити праведних і милувати грішних. Станемо на праведний шлях і залишимо земний шлях... Накінець біля ран серця Христового навчимося любити не тільки друзів, але й ворогів».

«Нехай серця наші не відлучаються від ран Твоїх пречистих, допоки не вселимося ми в наш гріб. Бо що має бути бажаніше від пречистих Твоїх ран, коли очима слізно споглядаємо, вустами любовно торкаємось, а серцем солодко цілуємо» (Плач на погребення Христове).

Святитель благоговіє перед страстями Господніми, вказуючи на серце Христове як джерело багатств невимовних. «Списом проколене серце, яке було началом і джерелом всякої любови, зранено серце жалісливе, милосердне до страждених співчутливе. Світ зранив Христове серце за те, що полюбив Він його усім серцем. Так Бог полюбив світ, що й серця свого не пощадив заради нього» [6, 133].

У контексті страждань Христа святитель показує грішника, як того, хто розпинає Христа знову, стає учасником «темного» діла ворогів Христа, а тому й гріх сприймається як неприйняття любові Христової. «Якщо трапиться з нами якась гріховна боротьба, зведемо очі до ікони Розп'яття Христового і скажімо так: ось Господь наш за цей гріх, за це беззаконня був прибитий до Хреста; як же я посмію звершити це зле діло і вдруге розп'яти Сина Божого (Поучення на Томину неділю). Цими висловами святитель стверджує, що як все життя Христа, так і страждання Його служать нам прикладом: «Всі наші хрести, – повчає він, – коли людина заради Христа і любові Божої терпеливо несе їх, то тим вона співстраждає з Господом» [5, 24].

Аналізуючи богословську спадщину святителя Дмитрія, ідеї якого внесли потужний морально-етичний імпульс у Київське богослов'я, показують його як людину совісті і честі, людину високої самосвідомості. Проповіді, повчання, слова Дмитрія, як і його нескінчена книга «Житій святих» створювали нову духовну ситуацію, нову релігійно-моральну атмосферу, в якій людське життя сповнювалось євангельськими мірками і ненав'язливою красою добродійства, яка сприяла подальшому розвитку Київської Церкви [3, 51].

Висновки. Святитель Дмитро був наділений від Господа проповідницьким і письменницьким хистом і з великою ревністю плекав цей прийнятий від Бога талант. «Моему санові належить проповідувати слово Боже не тільки язиком, але й пишучою рукою», – вважав митрополит [5, 10]. Тому багато у своїх працях приділяє уваги християнському вченню.

Він був блискучим проповідником, вправним поетом, його «Житія святих» не лише стали вершинним здобутком української літератури барокової доби, а й визначили її розвиток, – адже без них годі уявити творчість Григорія Квітки-Основ'яненка чи Тараса Шевченка. Багато відомих письменників виховувалося на творах святителя Дмитрія,

а пізніше використовували його сюжети у власних художніх творах. Його подвижництво на російських теренах без жодного перебільшення можна назвати щоденним подвигом, вартим щирого захоплення й поклоніння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дмитро Туптало у світі українського бароко : зб. наук. праць / [за ред. проф. Б. С. Криси]. – Львів : Артос-Апріорі, 2007. – 328 с.
2. Йосипенко С. Л. Етичне вчення Д. С. Туптала (св. Дмитрія, митрополита Ростовського) в контексті української духовної традиції : автореф. дис.... канд. філос. наук / С. Йосипенко. – К., 1996. – 27 с.
3. Коберинко Т., о. Морально-етичне вчення Дмитра Туптала в контексті української духовної традиції / Тарас Коберинко // Слово. – 2011. – № 3 (47). – С. 51–55.
4. Нічик В. М. Етичні погляди Д. С. Туптала / В. Нічик // Філософська думка. – 1973. – № 2. – С. 34–42.
5. Туптало Д. Лік духовний : Вибране з творів святителя / Дмитро Туптало / [пер. з ц.-сл. М. Лемик]. – Львів : Свічадо, 2005. – 80 с.
6. Туптало Д. Рассуждение о образе Божий и подобий в человеке / Дмитро Туптало. – М., [б. в.], 1714. – 236 с.

Статтю подано до редакції 15.10.2013 р.